

THEORETICAL APPROACH TO THE SCIENTIFIC HERITAGE OF BURHANIDDIN MARGHINANI

Ismoil Nuriddinov

master's student

Law enforcement academy of the Republic of Uzbekistan

Uzbekistan, Tashkent

ABOUT ARTICLE

Key words: crime, punishment, justice, law, legacy, society, legislation, Al-Hidayah.

Received: 31.03.25

Accepted: 02.04.25

Published: 04.04.25

Abstract: This article focuses on comparing the legal principles presented in Burhaniddin Marginani's work *Hidaya* with modern human rights norms and international law standards. It highlights the compatibility of the balance between crime and punishment, as well as the principles of justice in *Hidaya* with contemporary legal standards. Additionally, it emphasizes the humanitarian and moderate ideas expressed in the work, which could serve as a foundation for global legal cooperation. Furthermore, the article underscores the continued relevance of Marginani's legacy in legal reforms, international cooperation, and peacebuilding efforts.

БУРХОНИДДИН МАРҒИНОНИЙНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИГА НАЗАРИЙ ЁНДАШУВ

Исмоил Нуриддинов

магистратура тингловчиси

Ўзбекистон Республикаси Хуқуқн муҳофаза қилиш академияси

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: жиноят, жазо, адолат, ҳуқуқ, мерос, жамият, қонун, "Ал-Ҳидоя".

Аннотация: Ушбу мақола Бухориддин Марғинонийнинг "Ҳидоя" асаридаги ҳуқуқий тамойилларни замонавий инсон ҳуқуқлари ва халқаро ҳуқуқ нормалари билан солиштиришга қаратилган. Бухориддин Марғинонийнинг "Ҳидоя" асаридаги жиноят ва жазо мувозанати, адолат тамойиллари замонавий

стандартлар билан мос келиши ҳамда асарда келтирилган инсонпарварлик, мўтадиллик ғоялари глобал ҳуқуқ ҳамкорлиги учун асос бўлиши мумкинли таъкидланган. Шунингдек, Марғинонийнинг мероси бугунги кунда ҳам ҳуқуқий ислохотлар, халқаро ҳамкорлик ва тинчликни мустаҳкамлашда долзарб аҳамиятга эга эканлиги таъкидлаб ўтилган.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К НАУЧНОМУ НАСЛЕДИЮ БУРХАНИДДИНА МАРГИНАНИ

Исмаил Нуриддинов

студент магистратуры

Академия правоохранительных органов Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: преступление, наказание, справедливость, право, наследие, общество, закон, «Аль-Хидая».

Аннотация: Данная статья посвящена сравнению правовых принципов, изложенных в труде Бурханиддина Маргини «Хидая», с современными нормами прав человека и международного права. В статье подчеркивается соответствие баланса преступления и наказания, принципов справедливости в «Хидая» современным стандартам, а также гуманистических и умеренных идей, изложенных в труде, которые могут служить основой для глобального правового сотрудничества. Кроме того, подчеркивается, что наследие Маргини продолжает оставаться актуальным для правовых реформ, международного сотрудничества и укрепления мира.

Кириш.

Замонавий ҳуқуқ тизимларининг ривожланиши инсон ҳуқуқларининг таъминланиши ва адолат тамойилларининг мустаҳкамланиш зарурати билан чамбарчас боғлиқ. Бугунги кунда жиноят ва жазо мувозанатини таъминлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва адолатли суд-ҳуқуқ тизимини шакллантириш глобал миқёсдаги муаммолардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, Бурҳонуддин Марғиноний томонидан ёзилган "Ҳидоя" асарининг жиноят ва жазо мувозанати ҳамда адолат концепциясига оид тамойилларини ўрганиш нафақат тарихий-ҳуқуқий аҳамиятга эга, балки замонавий ҳуқуқий тизимлар билан қиёсий таҳлил қилиш имконини ҳам беради.

Ислом ҳукуқи бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида миллий ҳукуқий тизимларнинг таркибий қисми сифатида амал қилади. Шу боис "Ҳидоя" асарида баён этилган жиноят ва жазога оид қоидаларни замонавий халқаро ҳуқуқ нормалари билан қиёслаш орқали ислом ҳуқуқининг универсал жиҳатларини аниқлаш ва унинг замонавий ҳукуқий жараёнлардаги ўрнини белгилаш имконияти пайдо бўлади. Айниқса, халқаро ташкилотлар – БМТ, Европа Кенгаши, Ислом ҳамкорлик ташкилоти ва бошқа институтлар томонидан жиноят адолати ва инсон ҳуқуқлари бўйича ишлаб чиқилган тавсиялар билан "Ҳидоя" нормаларининг уйғунлигини ўрганиш, ислом ҳукуқий тамойилларининг глобал ҳукуқий жараёнларга таъсирини чуқур англашга ёрдам беради.

Бундан ташқари, дунё миқёсида радикализм ва экстремизм муаммоси тобора долзарб тус олмоқда. "Ҳидоя" асарининг ҳукуқий тамойиллари мўътадил ёндашувни тарғиб қилганлиги сабабли, у радикал талқинлардан фарқли равишда, ислом ҳуқуқининг инсонпарварлик ва адолатга асосланган қоидаларини кенг ёритиш имконини беради. Шу тариқа, мазкур мавзунинг ўрганилиши нафақат жиноят ҳукуқи ва инсон ҳуқуқлари соҳаси учун, балки глобал хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш нуқтайи назаридан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Жамиятда ҳукуқий онг ва ҳукуқий маданиятни юксалтириш, қонун устуворлигини таъминлаш қонунийликни мустаҳкамлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантириш, аҳолининг ҳукуқий саводхонлигини ошириш ҳамда инсон кадр-қимматини эъзозлашга қаратилган чоратadbирлар устувор йўналиш сифатида белгиланди.

Адолатни қарор топтиришга қодир бўлган одил судлов тизимини шакллантириш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб, ушбу саъй-ҳаракатлар инсон кадр-қимматини юксалтириш йўлидаги ислохотлар пойдеворига айланди. Хусусан, янги таҳрирдаги Конституциямиз инсон шаъни, кадр-қиммати ва ҳуқуқларини мустаҳкамловчи асосий ҳукуқий манба сифатида хизмат қилмоқда.

Юртимизда адолатли ҳукуқий тизимни шакллантириш йўлида "Ҳидоя" каби ислом ҳуқуқининг классик манбаларини ўрганиш, уларнинг замонавий ҳукуқий тамойиллар билан уйғунлигини таҳлил қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, Бурҳониддин Марғиновий асарида илгари сурилган жиноят ва жазо масалаларини бугунги ҳукуқий ислохотлар нуқтайи назаридан қайта таҳлил қилиш инсон ҳуқуқларини таъминлаш, жазоларнинг адолатлилиги ва ҳукуқий тизимнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ўтмиш алломалари яратган илмий ва ҳукуқий мерос нафақат ўз даврида, балки бугунги кунда ҳам ҳукуқий тафаккурни шакллантириш, жамиятда адолат ва қонун

устуворлигини таъминлаш, ёш авлоднинг маънавий-руҳий дунёқарашини бойитишда муҳим рол ўйнамоқда. Айниқса, фикҳ илмининг асосий манбаларидан бири бўлган “Ҳидоя” каби асарлар нафақат диний-ҳуқуқий қоидаларни ўз ичига олган, балки ижтимоий ҳаётни тартибга солувчи фундаментал ҳуқуқий қўлланма сифатида ҳам эътироф этилади.

Бугунги Ўзбекистон давлатчилигида ҳам аجدодларимизнинг бой мероси чуқур ўрганилиб, ислом ҳуқуқшунослиги ва тарихий анъаналарга асосланган ҳуқуқий меъёрлар замонавий ҳуқуқий тизим билан уйғунлаштирилмоқда.

Шу боисдан, мазкур мавзу бўйича илмий тадқиқот олиб бориш мамлакатимиз суд-ҳуқуқ тизимининг такомиллаштирилишига ҳисса қўшиши баробарида, халқаро ҳуқуқ ва ислом ҳуқуқи тамойилларининг ўзаро боғлиқлигини ёритишга ҳам имкон яратади.

VII асрнинг биринчи ярмида ислом динининг юртимизга кириб келиши натижасида илм-фан ва маданиятнинг интегратсиялашуви жадаллашди. Бу жараён инсон ҳуқуқлари, адолат ва ижтимоий тенглик тамойилларини ривожлантиришга кучли туртки берди ҳамда илм-фаннинг юксалишига хизмат қилди. Мазкур тарихий воқелик, айниқса, ҳуқуқий тафаккур ва адолат консепсиясининг шаклланишида туб бурилиш ясаган муҳим омиллардан бири сифатида баҳоланади.

VII–VIII асрлардан бошлаб юртимиз турли билимлар марказига айланиб, ҳадисшунослик, фикҳ, ахлоқ, аниқ ва табиий фанлар, фалакиёт ва тасаввуф каби асосий илмлар ривож топди. Диёримиз дунёга машҳур алломаларни туҳфа этди. Ушбу буюк шахслар турли илмлар ривожига бекиёс ҳисса қўшиб, ўз соҳаларининг асосчиси сифатида эътироф этилдилар.

“Бугун буюк аждодларимиз анъаналарини давом эттирган ҳолда, биз қадриятларимизни асраб-авайлаш ва янада ривожлантириш борасида катта ишларни амалга оширмоқдамиз” дея таъкидлаган эди Шавкат Мирзиёев [1].

Бугунги кунда дунё бўйлаб мураккаб ижтимоий-ҳуқуқий вазият шаклланиб, диний ва дунёвий ихтилофлар тобора кучаймоқда. Хусусан, ислом динининг асл моҳиятини чуқур англаб етмасдан, илмий манбаларни ўрганмасдан туриб, турли мафкуравий қарама-қаршиликларни қўзғатиш, ислом ниқоби остида сохта жиҳод ва террорчилик ҳаракатларини амалга ошириш ҳолатлари кузатилмоқда.

Бундай шароитда замонавий юридик нормалар ва ислом ҳуқуқшунослигини чуқур билиш алоҳида аҳамият касб этади. Бу эса нафақат фикҳ соҳасидаги илмий тадқиқотларни олиб бориш, балки юртимизда шаклланган ҳуқуқий анъаналарнинг тарихий илдизларини қайта таҳлил қилиш ва уларнинг замонавий жамиятдаги ўрнини аниқлаш заруратини юзага келтиради.

Ислом дини тинчлик, эзгулик ва инсонпарварлик ғояларига асосланган бўлиб, у илм-фан ва маънавиятни тарғиб қилади. Ота-боболаримиз бу қадриятларни мустаҳкамлашга беқиёс ҳисса қўшганликлари илмий жиҳатдан янги тадқиқотларга замин яратмоқда. Бу ҳолат нафақат бизнинг маданий ва илмий меросимизни англаш, балки уни келажак авлодларга етказиш нуқтайи назаридан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар таҳлили. “Шарқнинг буюк ҳуқуқшуносларидан бири Бурхонуддин Марғинович XII асрдаёқ ўзининг “Ҳидоя” асарида ҳар бир инсоннинг ҳақ-ҳуқуқини сақлаш зарурлига тўғрисида муҳим ғояни илгари сурган эди” деган эди президент Шавкат Мирзиёев Бутунжаҳон инсон ҳуқуқлари декларацияси қабул қилинганлигининг 70 йиллиги муносабати билан инсон ҳуқуқлари бўйича Осиё форуми иштирокчиларига [2].

"У ислом дунёсида ўзигача яратилган диний асарларни мутолаа қилди, уларни тартибга солди. Толмас тадқиқотчи, иймон-эътиқодли, юксак даражадаги ҳуқуқшунос, адиб ва шоир эди. Фан ва адабиётда унга ўхшаши бўлмаган", дея таъкидлаган машҳур фиксшунос олим Абдулҳай ал-Лақнавий.

Марғинович фиксга оид асарларида, хусусан "Ҳидоя" да, мураккаб ва чигал ҳуқуқий масалаларни ечишнинг қисқа, аниқ ва ишончли, шу билан бирга назарий ва амалий жиҳатдан асосланган йўл-йўриқларини белгилаб берган. У асарларида: диний тартиб-қоидалар, оила ва никоҳ, мерос ҳуқуқи, шахсий ва мулк ҳуқуқлари, фуқаролик ҳуқуқининг назарий ва амалий асослари, давлат-ҳуқуқий тизими, жиноий жазолар ҳамда суд (қози)ларнинг иш юритиш тартиби каби масалаларни қамраб олган.

Мустақиллик йилларида буюк алломаларимиз ҳаёти ва ижодий меросини чуқур ўрганиш имконияти яратилди. Хусусан, Бурхониддин Марғинович меросини тадқиқ қилишга академик А. Саидов катта ҳисса қўшди ва унинг ташаббуси билан "Ҳидоя" асарининг русча таржимасининг биринчи жилди қайта нашр этилди. Бу эса Марғиновичнинг ҳуқуқий қарашларини янада чуқур ўрганиш ва тарғиб қилиш имкониятини кенгайтди.

Бурхониддин Марғиновичнинг авлод ва аجدодлари ўз даврида машҳур фақиҳлар сулоласидан бўлганлиги, улар Фарғона водийсининг ҳозирги Марғилон (Марғинов) шаҳрида яшаганликлари учун, Марғинович номи билан шуҳрат қозонишган.

Бурхонуддин Марғиновичнинг асл исми Абул Ҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ибн Абдулхалил ибн Абу Бакр Сиддикий Фарғоний, Рошидоний, Марғинович бўлиб, асарларда фақиҳнинг насаблари - буюк саҳоба Абу Бакр Сиддик розияллоху анҳуга бориб етгани қайд этилган [3]. Фақиҳнинг Рошидоний нисбаси Марғинович нисбасидан олдин бўлишининг сабаби, бир томондан, алломанинг айнан ҳозирги Фарғона вилоятининг Риштон тумани ҳудудида туғилганига (1118 йилда туғилган) далолат беради.

Бурҳониддин Марғинович илк таълимни ўз даврининг етук олимларидан олган ва ёшлигиданоқ фикҳ, ҳадис, тафсир ҳамда бошқа ислом илмларини чуқур ўрганган. Унинг асосий устозларидан бири Абу Ҳафс Умар ибн Аҳмад ал-Насафий бўлиб, Марғинович айнан унинг таъсирида фикҳ илмининг етук мутахассисига айланган.

Бурҳониддин Марғинович ислом ҳуқуқшунослиги соҳасида бир неча асарлар яратган бўлса-да, унинг машҳур ва таъсирчан асари “Ҳидоя” бўлиб, бу тўрт жилддан иборат фикҳий манба ҳанафий мазҳабининг асосий ҳуқуқий қўлланмалари қаторидан жой олган. Ушбу асар нафақат Мовароуннаҳр ҳудудида, балки бутун ислом оламида кенг қўлланилиб, мусулмон қозилари, олимлари ва ҳуқуқшунослари учун муҳим манба бўлиб хизмат қилган.

Марғинович ўз илмий фаолиятида ҳуқуқий нормаларни нафақат ислом ҳуқуқи нуқтаи назаридан, балки қиёсий ҳуқуқ асосида ҳам таҳлил қилган. У ислом ҳуқуқшунослигининг асосий қоидаларини чуқур илмий асослаб берган ва ҳукмларнинг мантикий, амалий ҳамда ахлоқий жиҳатларига катта эътибор қаратган. Айниқса, жиноят ва жазо мувозанати, адолат тамойиллари, мулкӣ ҳуқуқ ҳамда шахсий ҳуқуқ соҳаларида олиб борган изланишлари бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган.

Аллома умрининг асосий даврини Самарқандда ўтказиб, 1197 йили Самарқандда вафот этган ва Чокардиза қабристонида дафн қилинган.

Бурҳониддин Марғиновичнинг илмий мероси ҳанузгача мусулмон ҳуқуқий тафаккурининг ривожига катта таъсир кўрсатиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлаб, ушбу нутқда қуйидагиларни таъкидлаган эди: “Биз бутун жаҳон жамоатчилигига ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини етказишни энг муҳим вазифа, деб ҳисоблаймиз. Биз муқаддас динимизни азалий қадриятларимиз мужассамининг ифодаси сифатида беҳад қадрлаймиз. Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон мурося қила олмаймиз. Ислום дини бизни эзгулик ва тинчликка, асл инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади. Марказий Осиё Уйғониш даврининг кўплаб ёрқин намояндаларининг ислом ва жаҳон цивилизациясига қўшган бебаҳо ҳиссасини алоҳида қайд этмоқчиман” [4].

Бурҳониддин Марғинович нафақат уламолар, балки оддий халқ орасида ҳам “ҳидоят йўлининг сарбони” сифатида юксак ҳурмат ва эътирофга сазовор бўлган. Шунингдек, у “Бурҳониддин вал-милла” (“Ислום динининг далили, исботи”) деган шарафли унвон билан ҳам танилган.

Бурҳониддин Марғиновичнинг бизгача етиб келган асосий фикҳий асарлари жумласига қуйидагилар қиради:

1. «Нашрул мазҳаб» (Мазҳабнинг тарқалиши);
2. «Китоб ал-маносакул-ҳаж» (Ҳаж маросимлари ҳақида китоб);
3. «Китобун-филфароиз» (Мерос ҳуқуқи бўйича китоб);
4. «Китоб-аттажнийсу вал-мазийд» (Илмни зиёда қилувчи китоб);
5. «Мухторотун навозил» (Нозил бўлган нарсалар мажмуаси);
6. «Китоб ул-машойих» (Шайхлар ҳақидаги китоб);
7. «Мазийдун фи фуруъил-ҳанафия» (Ханафий мазҳабига қўшимчалар);
8. «Шарҳ ал-Жомий-ал-Кабир Муҳаммад аш-Шайбоний» (аш-Шайбонийнинг «Жомиъу-кабийр» асарига шарҳ);
9. «Бидоят ул-мубтадиъ» (Бошловчилар учун дастлабки таълим);
10. «Кифоятул-мунтаҳий» («Яқунловчилар учун тугал таълим»). «Бидоятул-мубтадиъ» асари учун ёзилган 8 жилдлик шарҳ;
11. «Ҳидоя» («Кифоятул — мунтаҳий» асари учун ёзилган 4-жилдлик шарҳ).

У ўз асарларида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, мулкчиликнинг турли шакллари (давлат ва сиёсий мулкчилик), жиноят ва жазонинг ҳуқуқий жиҳатларини, фуқаролик ҳуқуқи назарияси ва амалиёти, жиноий ишни кўриш масалаларини батафсил ёритиб берди. Бу асарларда адолат туйғуси, ўз даврининг ҳуқуқий мезонлари асосида яшаш, ўзганинг мол-мулкига кўз олайтирмаслик, ҳаромдан ҳазар қилиш, инсоф ва диёнат, меҳр-оқибат каби тушунчаларнинг моҳияти очиб берилган. Бурҳониддин Марғиновичнинг ўзи ҳаёти давомида ана шундай инсоний фазилатларга амал қилиб яшади. Илму урфон йўлидаги фидойилиги, камтаринлиги, ўз асарларида бирон марта ҳам «мен» деган сўзни ишлатмай, ҳокисорлик билан изох беришида кўриниб туради.

«Ҳидоя» асарининг юзага келиши:

Мовароуннахрлик ислом ҳуқуқшунослари томонидан яратилган 20 га яқин фикҳий манба Муҳаммад Шайбонийнинг «ал-Жомиус-сағир» асарини шарҳлашга бағишланган бўлиб, Мовароуннахр фақиҳлари ўша даврда бу манбани ёд олишган. Бурҳонуддин Марғинович эса, ушбу ёзилган асарларни ҳажм жиҳатидан катта бўлгани, ўқувчига ўзлаштиришда қийинчилик туғдиргани, замоннинг ўзгариши билан ҳодиса ва воқеалар кетма-кетлиги ва айрим қоидалар ўзгариб, янгиланиб бориши, уларни эса аввалги асарлар доираси тўлиқ қамраб ололмаслиги сабабли ҳажм жиҳатидан кичик, мазмун жиҳатидан эса, барча фикҳга доир мавзуларни ўз ичига қамраб олган, ўз замонасида керакли фикҳий масалани осон топишда қулай бўлган асар яратишни ўз олдига мақсад қилиб олади.

Бурҳонуддин Марғинович тахминан, 1165 йилда Бағдодга келганида Қудурийнинг «Мухтасарул қудурий» асарини фикҳга оид ёзилган асарлар ичида энг муносиб манба экани ва у асар ўзига жуда манзур бўлгани боис, дастлаб мазкур асар асосида «Бидоятул-мубтади»

асарини ёзиб, кейинчалик ушбу китобига «Кифоятул мунтахи» номли шарҳ ёзади. Лекин ушбу шарҳи ҳажм жиҳатидан катта бўлиб кетганлиги сабабли, ихчам шаклда асар юратишни ният қилиб, «Ҳидоя» (“Тўғри йўл”) асарини ёзишга киришади [5]. Муаллиф «Ҳидоя» асарини ун уч йил давомида, рўздор ҳолида ихлос ва илмга муҳаббат билан ёзган. У кишининг ушбу ихлоси кейинчалик «Ҳидоя»ни то ҳозирги кунимизга қадар илм аҳлининг эътиборидан тушмаган мўътабар манба сифатида етиб келишига сабаб бўлди [6].

Марғиновий «Ҳидоя» асарини 1177 йил ёзиб тугатган.

Таҳлил ва натижалар: «Ҳидоя» асари энг муҳим ва мукаммал ҳуқуқий манба сифатида 4 жилд, 57 та китоб, 165 та боб, 152 та фаслдан таркиб топган.

«Ҳидоя»нинг ҳар бир жилди турли муаммоларни ҳуқуқий ечимига бағишланган.

Биринчи жилд 5 китобдан иборат бўлиб, таҳорат ва амалий ибодатлар (намоз, рўза, закот ва ҳаж)га бағишланган. Бу жилд 47 боб ва 37 фаслдан иборат.

Иккинчи жилдига никоҳ, эмизиш, талоқ, қулларни озод қилиш, топиб олинган боланинг насабини аниқлаш, топиб олинган нарса, қочиб кетган қуллар, бедарак йўқолганлар, шерикчилик ва вақф ҳуқуқи каби масалалар киритилган. Бу жилд 60 боб, 36 фаслдан ташкил топган.

Учинчи жилдида (14 китоб) олди-сотди, пул муаммолари, кафолат, пулни бировга ўтказиш, қозиларнинг вазифалари, гувоҳлик, берилган гувоҳликдан қайтиш, ваколат, даъво, иқдор бўлиш, сулҳ, бир ишда пул билан шерик бўлиш, пулни сақлашга бериш, қарз бериш, совға, ижара, муайян шарт асосида чекланган озодлик берилган қуллар, волийлик (патронат), мажбур қилиш, ҳомийлик, қисман озод бўлган қуллар ва босқинчилик хусусидаги масалалар ўрин олган. Бу жилдда 36 боб, 37 фасл бор.

Тўртинчи жилдида (76 китоб) эса шафоат, меросни тақсимлаш, деҳқончилик ҳамда боғдорчилик хусусида шартнома, қурбонликка сўйишадиган жонзод ҳақида, умуман қурбонлик қилиш ҳақида, шариатга зид ёмон нарсалар ҳақида, ташландиқ ерларни ўзлаштириш хусусида, тақиқланган ичимликлар ҳақида, овчилик, гаровга бериш, жиноятлар хусусида, хун ҳақи тўлаш, васият каби масалалар ёритилган. Бу жилд 23 боб, 38 фаслдан иборат.

Асарнинг машҳурлигидан Ислом илмларига доир ёзилган асарларнинг ичида Имом ал-Бухорийнинг «Саҳиҳ»ларидан кейин унга шарҳ ёзилиши бўйича иккинчи ўринда туради. Ҳозирги кунимизда ҳам асар бўйича дунёнинг кўплаб илм даргохларида илмий ишлар, тадқиқотлар қилиб келинмоқда.

Жумладан, Ҳозирда «Ҳидоя» асари Европанинг энг қадимги университетларидан Франциянинг Сарбон, Англиянинг Оксфорд университетлари, АКШнинг Зайтуна олийгоҳи ва мусулмон оламининг энг қадимий ва нуфузли университетларида ўқув

дастурларига киритилган бўлиб, асардан қонун тузиш тизимини ривожлантириш учун асосий манба сифатида қўлланиб келинмоқда [7].

Ўзбекистонда Бурҳонуддин Марғиновичнинг илмий мероси, хусусан, «Ҳидоя» асари борасидаги дастлабки тадқиқотлар шарқшунос олим Одил Қориев томонидан мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида бошланган. Одил Қориев Фанлар Академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида асарнинг энг қадимий нусхаларидан бири сақланганини аниқлаган ва бу қўлёзма ҳозирча фанга маълум бўлган энг қадимий икки нусхадан иборат бўлиб, у 1280 йилда кўчирилган. Шунингдек, асарнинг бундан-да қадимий бўлган яна бир нусхаси 1206 йилда кўчирилган ва у Истанбулда сақланади [8].

“Ҳидоя” асарининг ўзига хос хусусиятларидан бири, фақиҳ ўзи ихтиёр қилган далилларини энг сўнида келтиради. Яна шундай доимий одатидан бири, гарчи буюк фақиҳларнинг сўзларини санаганда кўпинча биринчи бўлиб энг кучли сўзни келтирса, ихтилофли сўзларга далил келтирган вақтда охири келтирилган далил олдингисига жавоб ўрнида бўлиши учун энг кучли сўзнинг далилини охирида келтиради.

Марғинович фикхий нуқтаи назардан, ҳуқуқий масалаларни изоҳлаш жараёнида, уларнинг қонуний ёки ғайриқонуний эканлигини нақлий далиллардан кейин, ақлий далиллар билан ёритиб ўтади.

«Ҳидоя» энг мўътабар ҳуқуқий қўлланма сифатида тўққиз асрдан буён бутун Ислом дунёси, аниқса, Марказий Осиё мамлакатлари, Хинд ярим ороли, Туркия ва кўпгина араб мамлакалари учун энг саҳиҳ ва ишончли манбалардан бири сифатида эътироф этилган.

«Ҳидоя» фақат Ислом ҳуқуқшунослари учун эмас, балки ғарб ҳуқуқшунос олимлари учун ҳам жуда эътиборли ҳуқуқий манба сифатида хизмат қилиб келмоқда. 1958 йили Мажид Хаддурий ва Хеберт Либес томонидан нашр этилган «Исломда ҳуқуқ» номли китобда асосан «Ҳидоя»дан кенг фойдаланилган [9].

Бу эса, бугунги кунда бутун дунё олимларини инсоният тараққиёти тамаддунига беқиёс ҳисса қўшган ислом ҳуқуқи (фикҳ)га оид ноёб манбаларни ўрганишда ҳар қачонгидан ҳам астойдил киришганини кўрсатиб турибди. Зеро, глоболизация жараёнида, жаҳондаги турли куч марказлари ўртасида кескин ғоявий курашлар юз бераётган ҳозирги кунда бузғунчи ғояларнинг жамиятда илдиз отишига йул қўймаслик, диний мутаассибликнинг олдини олиш чораларини кўриш, муқаддас ислом динининг инсонпарварлик ва тинчликсеварлик моҳиятини, инсоният цивилизациясига қўшган ҳиссасини жамоатчиликка тушунтириш ва мазкур йўналишда илмий тадқиқотлар олиб бориш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Чунки ўтмишда ҳам, ҳозирги даврда ҳам ислом таълимоти бошқача қилиб айтганда, ислом ҳуқуқи жамиятда “Биз бутун жаҳон жамоатчилигига Ислом динининг асл

инсонпарварлик моҳиятини етказишни энг муҳим вазифа деб ҳисоблаймиз. Чунки ислом дини бизни эзгулик ва тинчликка, асл инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади” деб таъкидлади Президентимиз Шавкат Мирзиёев БМТ минбаридаги маърузасида [10].

Хулоса. «Ҳидоя» бир неча асрлар давомида кўп мусулмон мамлакатларида ҳуқуқшунослик бўйича энг асосий қўлланма ҳисобланиб, Ўзбекистонда 1917 йил октябрь тўнтаришидан кейин ҳам, то 1930 йилларгача қозилик институти бекор қилиниб, собиқ шўро суд тизими жорий қилингунга қадар амалда бўлиб келди.

Ҳаммамизга маълумки, ислом таълимотида билим эгаллаш ҳар бир инсоннинг ҳуқуқи эмас, балки мажбурияти ва бурчи ҳисобланади.

Миллий давлатчилигимизнинг тарихий-ҳуқуқий жиҳатларини ўрганишга жазм қилган ҳар бир инсоннинг кўнглида “аждодларга муносиб авлод булайлик”, деган эзгу ғоя мужассам.

Шундай экан, давлатчилигимизнинг тарихий-ҳуқуқий тараққиётининг ўтган бир неча асрлик давридаги каби ҳозирда ҳам ислом ҳуқуқи, эътиқодимиз, дунёқарашимиз, тафаккуру иймонимиз илдизи ва устуни сифатида инсонларнинг соф ислом таълимоти билан озуқаланиши, хусусан, жамиятда, тинчлик, хотиржамлик, ижтимоий адолат, юксак ахлоқ, баркамол авлодни тарбиялаш каби эзгу орзуларга эришиш билан боғлиқ таълим ва тарбияга оид билимларни эгаллашга хизмат қилиши баробарида, келажак авлоднинг бой илмий меросдан баҳраманд бўлишида масъул эканимизни теран ҳис қилиб яшашга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ислом тараққиёт банки Бошқаруви кенгашининг 46-йиллик анжуманидаги президент Ш.Мирзиёев нутқидан.
2. Бутунжаҳон инсон ҳуқуқлари декларатсияси қабул қилинганлигининг 70 йиллиги муносабати билан инсон ҳуқуқлари бо`йича Осиё форумидаги президент Ш.Мирзиёев нутқидан, 22.11.2018.
3. Муҳаммад Абдулхай Лакнавий. «Ал-Фавоъид ал-бахийя фи тарожим ал-хадисана-рийя» / Ахмад аз-Забий таҳрири остида. 1-нашри. - Байрут: Дорул Аркам ибн ал-Аркам, 1418/1998. - Б. 201.
4. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 253 б.
5. Одил Қориев “Бурҳонуддин Ал-Марғиноний-ҳуқуқшунос” / “Шарқшунослик” тўплами Т., 1993 й. №4. Б.71-75
6. “Ҳидоя” 1-жилд, Т., “Hilol-Nashr” Б. 12
7. “Ҳидоя” 1-жилд, Т., “Hilol-Nashr” Б. 28

8. “Ҳидоя” 1-жилд, Т., “Нилol-Nashr” Б. 11
9. Islam Ansiklopedisi. Vol. XVI. - Istanbul: Hanefi Mezhebi-Haya, 1997. - Б.105.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // «Ma'rifat», 2017 йил, 20 сентябрь.